

Biblická mýtizácia v autobiografických dielach Štefana Pilárika

Ingrid Papp

PAPP, I.: Biblical mythisation in Štefan Pilárik's autobiographical writing
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 69, 2022, no. 6, pp. 586-594

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.4>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0470-1360>

Key words: Štefan Pilárik,
autobiographical writing,
17th century, sermon literature

The life of the Slovak Protestant priest and Baroque period author Štefan Pilárik (1615 – 1693) was filled with hardships. Pilárik was forced to convert by the Jesuits – and several times during his life at that –, in 1663, he was captured by the Tatars and Turks, and at the time the Protestant priests were persecuted, he was forced to leave the country. Pilárik described his sufferings in three texts bearing Latin titles: *Sors Pilarikiana* (1666), a poem written in Slovakized Czech and in German-language prosed *Currus Jehovae mirabilis* (1678) and *Turcico-Tartarica crudelitas* (1684). These autobiographical stories are rare examples of early modern period autobiographical ego-documents written in the Kingdom of Hungary. As to the form and content, they followed the 17th-century Protestant preaching practice – the rhetorical and homiletic ways of creating the texts of sermon literature. The author was familiar with the inventive, dispositional, and elocutionary devices of the Lutheran homiletics and exegesis as formed by the Protestant theologians Philipp Melancthon (1497 – 1560) and Andreas Gerhard Hyperius (1511 – 1564) and made them part of the systematising, interpretational, and expressive means he employed in his literary works.

Kľúčové slová: Štefan Pilárik,
autobiografické diela, 17. storočie,
kázňová literatúra

Barokový spisovateľ Štefan Pilárik (1615 – 1693) je jedným z protestantských kňazov, ktorí počas svojich štúdií spoznali a praktizovali rétorické a homiletické spôsoby vytvárania textu a následne ich používali na efektívny prenos komunikovanej správy v pastoračnom úrade. Z analýzy troch jeho autobiografických diel *Sors Pilarikiana* (1666), *Currus Jehovae mirabilis* (1678) a *Turcico-Tartarica crudelitas* (1684) vyplýva, že osvojené homiletické zásady a tiež formy a obsahy protestantskej kazateľskej praxe 17. storočia využíval nielen pri tvorbe kázni, ale tiež v autobiografickom písaní.

Na začiatku všetkých troch uvedených Pilárikových diel je rovnako ako v kázňach hneď za titulnou stranou úryvok z Biblie. V epicko-reflexívnej básni *Sors Pilarikiana* si vybral text zo Skutkov apoštolov, konkrétne časť, kde anjel Pána zázračne vyslobodí apoštolu Petra (12, 1-11).¹ Zvolený úryvok mu poslužil na formulovanie myšlienky celého diela. Podobne ako Peter aj on sám prijíma s počudovaním svoje prepustenie z tureckého zajatia a považuje to za milostivý dar od Pána. Vyrozpovedanie príbehu začína textovou časťou *Accessus*, ktorej pomenovanie pochádza takisto z oblasti kázni: v homiletike sa daným pojmom nazýva často neoznačená časť rozprávania nasledujúca po biblickom texte, respektíve aj samostatná časť kázne.²

V diele *Currus Jehovae mirabilis* cituje štyri biblické texty,³ podľa ktorých síce Boh trestá svoj ľud, ale tým, ktorí verne stoja pri ňom, pomáha. Z vybraných úryvkov vyplýva, že oslobodenie a vykúpenie sa z utrpenia nie je bezpodmienečná, nečakaná a bezplatná Božia milosť, ale je to odmena za vernú vytrvalosť veriacich. V línii tejto základnej idey rozvíja Š. Pilárik rozprávanie svojho životného príbehu. Každú kapitolu uvádza vetou „*von der wunderlichen Führe Gottes*“. V predslove sa tento výrok vyskytuje na štyroch miestach, čím chcel autor poukázať na viaceré aspekty: 1. že Boh ho sprevádzal na jeho ceste už od detstva, 2. že Božia odmena bude neporovnateľne kompenzovať súčasné utrpenia, ktoré prežívajú prenasledovaní exulanti, 3. že tí, ktorí patrili k Bohu, museli už od začiatku podstúpiť podobné utrpenia, a 4. že jemu aj jeho deťom sa dostalo Božej dobrotivosti.

1 „A hľa, zjavil sa anjel Pánov a svetlo ožiarilo miestnosť. (Anjel) udrel Petra do boku a zobudil ho hovoriac: Vstaň, rýchlo! A okovy spadli mu z rúk. I povedal mu anjel: Opáš sa a obuj! Urobil tak. Anjel hovoril (ďalej): Prehod' si plášť a nasleduj ma! I vyšiel a nasledoval ho; ale nevedel, že je to skutočnosť, čo sa deje skrze anjela; myslel si, že vidí videnie. Ako prešli prvú stráž, aj druhú a prišli k železnej bráne, ktorá viedla do mesta, otvorila sa im sama. A keď vyšli a prešli prvou ulicou, anjel hneď odstúpil od neho. Vtedy sa Peter spamätal a povedal: Teraz naozaj viem, že Pán poslal svojho anjela a vyslobodil ma z ruky Herodesovej a zo všetkého, čo ľud židovský očakával“ (Skutky apoštolov 12, 7-11).

2 Výskum štyridsaťjeden pohrebných kázni vydaných v biblickej češtine v Hornom Uhorsku ukázala, že v ôsmich prípadoch kazateľ označil práve týmto názvom samostatnú časť kázne. Dokumenty uhorského pôvodu vytlačené do roku 1670 identifikujú čísla položiek novej národnej maďarskej bibliografie *Régi magyarországi nyomtatványok III* (2000) a *Régi magyarországi nyomtatványok IV*. (2012), čísla 2152, 2192, 2244, 2608, 2802, 2880. Podrobnejšie o kázňach Papp 2018a.

3 „Vedzte, že Hospodin divne si vyznačil zbožného; Hospodin počuje, keď volám na Neho“ (Žalm 4, 4). „Veď Hospodin ťa povolal ako opustenú a v duchu skormútenú ženu. Kto by zavrhol ženu mladosti? – vraví tvoj Boh“ (Izaiáš 54, 6). „Všetkým sme utlačaní, ale nie potlačený; sme tiesnení, ale si nezúfame; sme prenasledovaní, ale nie opustení; sme zmietaní, ale nehynieme; Ježišovo zomieranie nosíme stále v tele, aby aj život Ježišov zjavný bol na našom tele. My živí, ustavične sme vydávaní na smrť pre Ježiša, aby aj život Ježišov zjavený bol na smrteľnom našom tele“ (Druhý list apoštolu Pavla Korintským 4, 8-11). „Neboj sa toho, čo máš trpieť! Ajhľa, diabol hodlá niektorých z vás vrhnúť do väzenia, aby ste boli skúšaní, a budete desať dní v súžení. Buď verný až do smrti a dám ti veniec života!“ (Zjavenie Jána 2, 10).

V próze *Turcico-Tartarica crudelitas* sa Š. Pilárik sústreďuje výlučne na svoje tatárske zajatie. Na titulnej strane sa nachádza jedna biblická citácia, za predslovom ďalšie dve.⁴ Vyjadrené Božské úmysly sa v tomto diele úplne odlišujú od základnej myšlienky predchádzajúcich dvoch spisov, ba dokonca sa líšia aj od často opakovaného základného princípu luteránskej teológie, podľa ktorej hoci Boh trestá svoj ľud, odpúšťa a pomáha tým, ktorí pri ňom vytrvávajú. Hriechy vymenované v použitých biblických citáciách nikdy nebudú ospravedlnené, dokonca sú kresťania prirovnávaní k dcéram Sionu. Oproti obrazu odpúšťajúceho Boha v dielach *Sors Pilarikiana* a *Currus Jehovae* je v práci, ktorú Š. Pilárik napísal už v staršom veku, rozvíjaný obraz nahnevaného, nezmieriteľného, nemilosrdného Boha, pričom biblické citácie naznačujú, že neexistuje odpustenie, iba odplata za spáchané hriechy.

S tradíciou kazateľskej literatúry spájajú Pilárikove autobiografické diela nielen formálne prvky kazateľskej štruktúry, ale tiež obsahové zameranie. Myšlienka o paralele medzi uhorským a židovským osudom zo 16. storočia pretrvávala aj v dielach protestantských kňazov v 17. storočí, ktorí často prirovnávali utrpenia uhorského národa k útrapám Židov (Hargittay 1998, 2001; Heltaí 2008; Martis 2014). U kalvínov mali odkazy na Izrael úlohu symbolického obrazu Uhorska a referencie na Judsko zas symbolizovali Sedmohradsko. K bežným postupom súvých autorov patrilo „odkazovanie na biblické podobnosti, a dokonca metaforické a symbolické priradenie jednotlivých osôb k biblickým úlohám“ (Kecskeméti 1998: 198). Aj v kázňach môžeme nájsť prirovnávanie a vytváranie paralel medzi biblickými osobnosťami a súčasníkmi, takisto aj medzi udalosťami z Biblie a aktuálnym dňom. Tieto postupy biblickej mýtizácie používal Š. Pilárik rovnako ako iní evanjelickí kazatelia: je u neho prítomné zastúpenie krajiny a národa Sionom, ale aj sám seba a svoje prežité utrpenia reprezentuje miestami a osobami z Biblie.

Už v prvej kapitole diela *Currus Jehovae mirabilis* môžeme pozorovať, že Š. Pilárik používa pri vyrozprávaní svojho životného príbehu biblické podobnosti, prostredníctvom ktorých prezentuje svoje martyriá za evanjelickú cirkev a vlastný kazateľský program. Pocit vyvolenosti sa uňho skladá z viacerých prvkov: z Božského vyvolenia podobného ako u starozákonných prorokov, nezraniteľnosti vo všetkých životných situáciách, vyjadrenia Božskej podpory, uznania od bezprostredného okolia a prežitého mučeníctva za evanjelickú cirkev. Štruktúra pocitu vyvolenosti podľa biblických vzorov sa začína črtat už pri vyrozprávaní okolností vlastného narodenia. Pilárikova matka Anna, rodená Mazurková, strávila v pôrodných bolestiach tri dni a tri noci. Všetci pochybovali o tom, že matka s dieťaťom prežijú. Jeho otec, Štefan Pilárik, prosil o Božskú pomoc a bol

4 „Lebo pred čím som sa strachom chvel, to ma zastihlo, a čoho som sa strachoval, to ide na mňa“ (Jób 3, 25). „Vás rozptýlim medzi národy a za vami na vás vytasím meč, vaša krajina bude púšťou a vaše mestá rumoviskom“ (Leviticus 26, 33). „Prečo drvíte môj ľud a tvár bedárov kručíte? – znie výrok Pána, Hospodina mocnosti. Hospodin riekol: Pretože spýšneli dcéry Siona a chodia s vystretým krkom, očami zvodne žmurkajú drobčiac a cupkajúc, sponkami na nohách štrngajú, Pán chrastami raní temeno dcér Siona, Hospodin obnaží ich sluchy. V ten deň Hospodin odstráni ozdobné sponky, čelenky i polmesiacce, náušnice i náramky, závoje i čepce, retiazky na nohy i opasky, voňavkové flaštičky i amulety, prstene i krúžky do nosa, skvostné šaty i plášte, ručníky i kapsičky, zrkadlá i jemné košeľe, turbany i prepychové plášte. Namiesto balzamovej vône bude zápach a namiesto pásu povraz; namiesto vlnitých kaderí plešina a miesto skvelého rúcha opásanie vrecovinou, spálenina namiesto krásy. Mužovia tvoji padnú mečom a tvoji siláci v boji“ (Izaiáš 3, 15-25).

priaznivo vypočutý. Číslica tri má v Biblii topickú funkciu, často naznačuje nielen trojnásobné opakovanie udalostí, ale aj úplnosť, finálnosť a dokončenie poradia udalostí. Podľa Starého zákona strávil Jonáš tri dni a tri noci v bruchu veľryby a iba potom odišiel do Ninive. V Novom zákone hovorí Ježiš o sebe pomocou starozákonného obrazu: „Lebo ako Jonáš bol vo veľrybe tri dni a tri noci, tak aj Syn človeka bude v lone zeme tri dni a tri noci“ (Evanjelium podľa Matúša 12, 40). Ani v Pilárikovej autobiografickej práci nie je náhodné, že pôrod prebieha počas troch dní a troch nocí, pochybovačnosť ľudí aj bezpodmienečnú dôveru Pilárikovho otca v Boha možno dať do paralely s mnohými miestami v Biblii. V jeho interpretácii spočíva význam jeho fyzického narodenia v tom, že je to začiatok jeho prorockej úlohy a cesty plnej utrpenia vedenej Bohom podobne, ako to bolo u Jonáša. K okolnostiam vlastného narodenia pridáva ešte fakt, že ho matka nosila pod srdcom desať mesiacov. Z Biblie poznáme viacero takých Bohom vyvolených osôb, ktorých narodeniu predchádzali tajuplné zjavenia, napríklad v prípade Izáka, ktorého porodila Sára v starobe.

Š. Pilárik pokračuje v rozprávaní o tom, že mal štyri roky, keď ho rodičia vystrojili do školy. Raz ho učitelia poslali spolu s ostatnými deťmi zbierať konáre do lesa. Stratil sa a prišiel k veľkému práchnivému dubu, z ktorého vyliezol obrovský mrzutý medveď. Š. Pilárik len nepohnute stál za stromom a medveď prešiel okolo neho. To, že si ho medveď nevšimol, vysvetľuje Š. Pilárik tým, že Stvoriteľ utlmil medveďovi čuch. Navyše dodáva, že táto príhoda bola predzvestou budúcnosti, keď z pekla vykročí pekelný medveď so svojimi nasledovníkmi, ale nedokáže učiť na ňom násilie ani tyranii. S týmto príbehom sa dajú spojiť viaceré miesta Svätého Písma. V jednej časti Starého zákona vyjdú z lesa dve medvedice, ktoré roztrhajú deti posmievať sa Elizeovi za jeho plešivosť.⁵ Ale v Knihe prísloví nájdeme aj obraz: „Vrčiaci lev a útočiaci medveď je bezbožný panovník nad úbohým ľudom“ (Príslovia 28, 15). Š. Pilárik mohol poznať obe uvádzané časti, ale posledná veta jeho rozprávania zdôrazňuje, že prvotne chcel čitateľom ponúknuť symbolický význam príbehu. Bezbožnosť je kladená za hlavnú príčinu náboženského prenasledovania, ktorá by mohla vo všeobecnosti poukazovať na protireformačné opatrenia katolíkov. Jedine biblická referencia objasňuje, že na tomto mieste môže ísť o viac. Sociálne kritický aspekt v syntagme „princeps impius“ vo Vulgáte zohľadnil každý preklad Biblie: „Gottloser, der [...] regieret“ (Biblia Martina Luthera), „uralkodó istentelen“ (Vizsolyská/Károlyiho Biblia), „panovník bezbožný“ (Kralická Biblia). V nadväznosti na to nie je hladný medveď už iba obrazom náboženského útlaku, ale aj symbolom politického podporovateľa násilnej konverzie, ktorý predstavuje habsburskú dynastiu a jej vládny aparát. Skrytá kritika voči katolíckemu vládncovi sa nachádza iba v tejto časti aj napriek tomu, že Š. Pilárik prenasledovanie a zničenie evanjelickej cirkvi spájané s Vešelénim povstaním prežil na vlastnej koži a opísal ho ako svedok. K jeho nútenému pobytu v Neusalze prispel aj náboženský absolutizmus Leopolda I., ktorý podporoval v monarchii jednotné katolícke náboženstvo. V jeho diele je viacero takých miest, kde veľmi ostro kritizuje katolíkov, najčastejšie používajúc označenie revúceho

5 „Odtiaľ sa pobral do Bételu. Keď vystupoval cestou, vyšli z mesta malí chlapci a posmievali sa mu: Plešivec, poď hore, plešivec, poď hore! Obrátil sa, a keď ich zazrel, prekliat ich menom Hospodinovým. Vtom vyšli z hory dve medvedice a roztrhali z nich štyridsať dva chlapcov“ (Druhá kniha kráľov 2, 23-24).

590 a zúrivého leva, na svojich nepriateľov odkazuje prostredníctvom Saula a Jezábel. Svoje vyjadrenia proti katolíkom však Š. Pilárik nespája ani raz s vládncim dvorom. V každom ohľade určuje za vinníka rímsku cirkev, ktorá rozhnevala katolíckych pánov. To je aj prípad jeho konfliktu s Františkom Nádašdym v roku 1660, následkom ktorého boli Pilárikove knihy spálené (Papp 2018b).

V Pilárikovej autobiografickej práci *Curus Jehovae mirabilis* nie je možné nájsť jeho povolanie Bohom, ale v diele *Turcico-Tartarica crudelitas* podrobne rozpráva, že mal asi štyri roky, keď ho jeho matka Anna obetovala Bohu, podobne ako to urobila matka proroka Samuela. Vtedy sa Pilárikovi snívalo, že ležal na zelenej lúke so svojím mladším bratom, zrazu sa otvorilo nebo a Ježiš mu vo svojej veľkej dôstojnosti povedal nasledujúce slová: „Štefan! Štefan! Poď sem!“ Na to chlapec so strachom odpovedal: „Jeho, Pane, jeho prijmi!“ Nasledujúce Ježišove slová boli: „Nie on, ale ty poď ku mne“ (Pilárik 1684, 1958). Keď sa ráno zobudil, porozprával otcovi o svojom sne. Otec mu vysvetlil, že bude musieť veľa trpieť pre slávu Božieho mena, ale Pán ho miluje a oslobodí od všetkého zla. Pri rozprávaní tohto príbehu Š. Pilárik prirovnáva svoju matku k Samuelovej matke Anne – obe obetovali svoje dieťa Bohu. Hoci explicitne nehovorí o paralele medzi prorokom Samuelom a jeho kňazským povolaním, napriek tomu sú medzi týmito dvoma príbehmi podobnosti, ktorými zjavne naznačuje túto významovú rovinu. Samuelovo povolanie sa udialo nasledovne: Samuel bol ešte len dieťaťom a práve ležal v Pánovom kostole, keď naňho Boh trikrát zavola. Samuel netušil, čo sa s ním deje, ale veľkňaz Eli mu vysvetlil, že ho práve povolal Pán. Napokon Samuel odpovedal na božské volanie nasledovne: „Hovor, lebo Tvoj služobník počúva“ (Prvá kniha Samuelova 3, 10).⁶ Boh ohlásil malému Samuelovi udalosti budúcnosti a zánik Eliho domu. Keď sa ráno zobudil, na Eliho naliehanie mu Samuel porozprával, čo si mal možnosť vypočúť od Boha. Ako vyplýva z rozprávaní, Š. Pilárika i Samuela oslovil Boh osobne a obaja odpovedali kladne. Oproti skúseným kňazom si ich Boh vybral a povolal ich v detstve. Týmto sa teda Š. Pilárik prirovnal k Samuelovi, ktorý bol významným prorokom a sudcom Izraela. Tento biblický referenčný systém veľa napovedá o Pilárikovom vedomí vyvolenosti a jeho kňazskom povolaní.

Ďalšia zaujímavá biblická podobnosť sa nachádza v štvrtej kapitole *Curus Jehovae mirabilis*. V roku 1642 náhle zomreli dve Pilárikove deti. V deň synovej smrti mal kázať v kaštieli Adama Forgáča v Haliči.⁷ Text kázne mal z Evanjelia podľa Jána (3, 16): „Lebo Boh tak miloval svet, že svojho jednorodeného Syna dal, aby nezahynul, ale večný život mal každý, kto verí v Neho.“ Na konci kázne myslel na syna a stratil vedomie. Potom ležal štyri týždne v bezvedomí. Podľa Pilárikovho rozprávania mal v tom čase zvláštne videnia, predvídal tatárske zajatie a posledné, strašné prenasledovanie. Keď sa prebudil, začal ho pokúšať diabol, čo trvalo až mesiac. Šepkal mu do ucha, že z celého ľudského pokolenia boli spasení iba traja: Abrahám, Izák a Jakub. Nakoniec mu satan ukázal nebo, ktoré sa zdalo byť veľmi malé, akoby v ňom boli len tri stany, rovnako ako keď chcel Peter postaviť tri

6 „Prišiel Hospodin, zastal si a zavola ako predtým: Samuel, Samuel! Nato Samuel odpovedal: Hovor, lebo Tvoj služobník počúva“ (Prvá kniha Samuelova 3, 10).

7 Kaštieľ rodiny Forgáčovcov sa nachádza v obci Halič na juhu Banskobystrického kraja, v okrese Lučenec (maďarský názov Gács). Adam Forgáč (1601 – 1681) bol významný uhorský šľachtic, krajinský radca a sudca.

stany počas premenenia Pána. Š. Pilárik pokračuje v rozprávaní, že proti satanovi bojoval Božím slovom a nakoniec ho zdolal Kristovým slovom: „V dome môjho Otca je mnoho príbytkov“ (Evanjelium podľa Jána 14, 2). Prvky porozprávaného príbehu vykazujú veľké podobnosti s príbehom pokúšania Ježiša, ktorý sa postil štyridsať dní a nocí, až nakoniec vyhladol. Vtedy k nemu pristúpil diabol a trikrát ho pokúšal. Pri poslednom pokúšaní „ho diabol vzal na veľmi vysoký vrch a ukázal mu všetky kráľovstvá sveta“. Nakoniec Ježiš Božimi slovami porazil diabla: „Odíd, satan! Lebo je napísané Pánovi, svojmu Bohu sa budeš klaňať a jedine jemu budeš slúžiť“ (Evanjelium podľa Matúša 4, 8 a 10). Š. Pilárik porozprával dva súvisiace príbehy: jedným z nich bolo štyri týždne trvajúce bezvedomie, počas ktorého mal vízie, druhým jeho pokúšanie diablom. Opakujúcim sa prvkom kňazskej rozprávačskej techniky je predpovedanie udalostí: príbeh sa využíva ako predobraz, napríklad už spomenuté stretnutie s medveďom, alebo predchádzanie udalosti vo forme sna, napríklad tatárske zajatie. Počas pokúšania ukazuje diabol Pilárikovi nebo, Ježišovi ukazuje zem a jej slávu. Ježiš víťazí nad pokúšiteľom slovami Boha, Š. Pilárik zase Ježišovými slovami. Napriek tomu, že príbeh vyrozprávaný evanjelickým kňazom vyказuje veľkú podobnosť s Ježišovými pokúšaním, v autobiografickom diele na ňu nepoukazuje. Podobne vyrozpráva v tom istom diele aj udalosť, ktorá sa stala v roku 1648, keď sa Š. Pilárik spolu so ženou a s tromi deťmi vydali na cestu. Navštívili svojich patrónov, kmotrov a bývalých členov cirkvi žijúcich v Strehovej a Pravici. Keď navštívili Michala Liberčaiho, jeho manželka ležala vážne chorá. Pod dojemom ich návštevy vstala z postele a krátky čas nato sa uzdravila. Podobný príbeh môžeme čítať v Evanjeliu podľa Matúša: Ježiš vošiel do Petrovho domu a videl, že jeho svokra leží chorá. Chytil ju za ruku, žena sa uzdravila a slúžila mu (Evanjelium podľa Jána 14, 2). Oba príbehy vykazujú veľa podobností. V oboch dôjde k zázračnému uzdraveniu ťažko chorej ženy, jedinými svedkami tejto udalosti sú len najbližší príbuzní. Ani Písmo Sväté, ani Pilárik nekladie veľký dôraz na vyliečenie. Š. Pilárik tak urobil pravdepodobne preto, aby sa zdržal neúmerneho a prehnaneho využívania *imitatio Christi*.

Pilárikovou najväčšou životnou traumou bol jeho únos tureckými a tatárskymi hordami, čo zdôrazňuje aj vo všetkých troch autobiografických dielach. Už pri objavení sa Tatárov sa vyskytne (avšak iba v poslednej verzii) jedno biblické prirovnanie, keď svoje zajatie a spútanie stavia Š. Pilárik do paralely s Ježišovým zajatím. Zviazaný kazateľ pri obci Osuské spadne aj s koňom do močiara. Túto epizódu nájdeme už v diele *Sors Pilarikiana* – Š. Pilárik sa v nej prirovnával k prorokovi, ktorý padol do jamy, tu ho však ešte nenazve menom. V tejto epizóde v diele *Currus Jehovae* povie len toľko, že spadol do močiara. V spise *Turcico-Tartarica crudelitas* už pomenuje proroka Jeremiáša, ktorý bol rovnako ako on zatlačený do hlbokkej a blatistej jamy. Po príchode do tatárskeho tábora ho jednooký únosca vyzliekol donaha a obliekol mu špinavé a roztrhané sedliacke šaty. Tento príbeh zachytil aj v *Sors Pilarikiana*, ale bez komentára. Oproti tomu v *Currus Jehovae* ho komentuje s tým, že s radosťou prijal svoje poníženie, lebo vedel, že toto musel pretrpieť aj Vykupiteľ. V *Turcico-Tartarica crudelitas* už popisuje Ježišove utrpenia doplnené o naturalistické obrazy, napríklad ako snali plášť z Ježišovho zbičovaného a ranami posiateho tela. Už tretí deň kráčajúci a všetkých síl zbavený kazateľ bol taký slabý, že nevedel vyjsť do vinice, a preto čakal posledný úder od Tatára, ktorý naňho hľadel z koňa. V *Sors Pilarikiana* prirovnal túto epizódu k Ježišovi

592 nesúcemu kríž, ktorý viackrát spadol, kým prišiel na Golgotu. V *Currus Jehovae* túto časť svojho únosu nespomína, ale o to podrobnejšie ju zopakuje vo svojom treťom životopisnom diele. Vo všetkých troch prácach Š. Pilárik uviedol, ako ho predali valašskému kapitánovi. Tento príbeh zakaždým nahrádza Jozefovým príbehom, ktorý sa dostal k Pótifarovi, dvoranovi egyptského faraóna (Genesis 37).

Okrem biblických podobností Š. Pilárik používal rád aj svetské exemplá. Krutosť tatárskeho a tureckého národa okrem iného ilustroval barbarskými činmi grófa Drakulu, ich činy prirovnal tiež k činom Dioméda z gréckej mytológie, ktorý po smrti zajatých väzňov pil ich krv a napájal ňou aj svoje kone.

Iný zaujímavý príbeh, presýtený označenými a neoznačenými biblickými paralelami, je v desiatej kapitole *Currus Jehovae mirabilis*. V roku 1672 sa v Novom Meste nad Váhom vo vtedajšej Nitrianskej župe konalo šľachtické zasadnutie. Zúčastnili sa ho aj protonotár Ján Báršoň a jeho brat, biskup Juraj Báršoň. Podľa Pilárikovho porozprávania Ján Báršoň zúril ako Saul a slúbil, že keď stretne cestou jedného evanjelického kazateľa, vyženie ho z jeho pôsobiska. Skúsil to na viacerých miestach, ale v Myjave sa stretol s takým veľkým odporom, že protonotária zastrelili. Jeho brat biskup ušiel len vďaka pomoci miestneho farára Daniela Krmana staršieho. Následkom tejto udalosti boli všetci evanjelickí kňazi predvolaní 18. augusta 1672 v mene cisára do Sobotišťa, aby odpovedali na otázky a zložili prísahu. Skrytým úmyslom stretnutia bolo, aby mohol generál Rabbatha s tristo vojakmi obklúčiť kaštieľ, kde sa konalo stretnutie, a zadržať kňazov, lámať ich v kolese, napichnúť na kôl, obesiť, upáliť alebo poslať na galeje. Rabbatha dorazil so svojím oddielom do vinohradu v Skalici. Tu sa ho zmocnil neprekonateľný strach a prikázal svojim ľuďom ustúpiť. Podľa Pilárika sa stal Rabbatha podobným asýrskemu kráľovi Sancheribovi: keď tento zaútočil na Jeruzalem, Boh mu vložil do nosa krúžok a do perí uzdu a zaviedol ho späť cestou, ktorou prišiel (Druhá kniha kráľov 19, 28). Katolícki hlavní páni zvolali ďalšie stretnutie pre evanjelických kazateľov, ale tí tušili, čo sa chystá, a neprišli. Medzitým sa katolícki páni zhromaždili v Senici, aby na vlastné oči videli zajatie evanjelických kňazov, ale Boh pomiatol ich mysle, premkol ich strach a sami nevedeli, čo majú urobiť. Na miesto druhého stretnutia prišiel aj Rabbatha s vojakmi, ale nenašiel tam nikoho, a preto sa veľmi nahneval. Katolícki páni prítomní v Senici poslali generálovi veľký dar, aby ho presvedčili vyskúšať svoje šťastie na Pilárikovi. Súhlasil, ale skôr, ako tak mohol urobiť, Š. Pilárik sa raz v noci zobudil s pocitom, ako keby mu vietor šepkal do ucha: „Uteč, uteč.“ Preto utiekol na míle ďaleko a schoval sa do húštiny, takže ho vojaci prichádzajúci k fare nemohli zajať. Vo vyrozprávanom príbehu sú dve biblické podobenstvá: prvé – Jána Báršoňa so Saulom a druhé – Rabbathu s asýrskym kráľom Sancheribom. Opakujúcim sa prvkom v Pilárikovej narácii je neprekonateľný strach a zmätenie myšlienok, ktoré zdržiava hanebných katolíkov od hriešnych činov a ochráni evanjelických kazateľov. Tento druh strachu nie je výmyslom evanjelického kazateľa, je to odkaz na Bibliu: „Padol na nich strach a hrôza; pre veľkosť Tvojho ramena zamĺkli sťa kameň“ (Exodus 15, 16), „strašidelné hlasy znejú mu v ušiach“ (Jób 15, 21). Hlas, ktorý Š. Pilárik počul a ktorý ho nabádal na útek, je v Biblii stvárnený na viacerých miestach. Ide napríklad o Lótov útek zo Sodomy, keď mu Boh adresoval slová: „Rýchlo tam uteč, lebo kým tam nedôjdeš, nemôžem nič urobiť“ (Genesis 19, 22), alebo keď sa Jozefovi zjavil v sne

anjel, ktorý mu povedal: „Vstaň, vezmi dieťaťko a Jeho matku, uteč do Egypta“ (Evanjelium podľa Matúša 2, 13).

Stručne možno zhrnúť, že Š. Pilárik použil luteránske homiletické zásady nielen pri príprave kázní, ale tiež pri tvorbe svojich autobiografických diel. Jeho texty sú príkladom aplikovania homiletického myslenia na svetský predmet, v ich forme i obsahu sa dajú nájsť viaceré prvky evanjelickej kazateľskej praxe 17. storočia. Vo všetkých troch dielach, podobne ako v kázňach, nasledujú postupne tri pásma reči, myšlienkový pochod je vystavaný podľa vyznačeného biblického textu, využíva postupy biblického typologického myslenia. Podobenstvá so starozákonnými postavami (prorokmi Jeremiášom, Elizeom, Jozefom) však používa úplne inak, ako je v praxi bežné, keď ich – a dokonca aj Ježišovo utrpenie – stavia do paralely s vlastnými príbehmi. Tento postup však, samozrejme, využíva preto, aby poukázal, aké malé bolo jeho utrpenie oproti Ježišovým oveľa mučivejším bolestiam. Analógie rôzneho stupňa tak opakovane zapájajú do narácie funkciu utešovania, s čím sa spája *usus* typický pre kázne, *consolatio*.

Rodina Pilárikovcov bola jednou z evanjelických kňazských rodín, ktoré boli počas desiatročia prenasledované pre svoju vieru. Podobný osud postihol v rovnakej dobe aj ďalšiu významnú viacgeneračnú kňazskú rodinu, Krmanovcov, ktorí okrem osobných kontaktov mali s Pilárikovcami aj spoločný osud. Š. Pilárik rozpráva aj o tom, ako kráľovský komisár našiel smrť v rukách dedičanov obraňujúcich Daniela Krmana staršieho. Jeho syn, Daniel Krman mladší, ktorý pôsobil ako kňaz v Žiline, samozrejme poznal Pilárikovo dielo, dokonca ho použil aj v pohrebnej kázni *Kniha života* (1704) ako exemplum, konkrétne epizódu siedmej kapitoly z diela *Currus Jehovae*.⁸ Odvolával sa na príbeh, v ktorom sa katolícki prenasledovatelia márne pokúšali spáliť Bibliu z Pilárikovej knižnice. Vtedy z ohňa vyletela strana so slovami: „Slovo Pánovo zostáva naveky“ (Prvý Petrov list 1, 25). Je známe, že D. Krman mladší nechcel utiecť z krajiny ani po potlačení povstania Františka II. Rákociho, ale nemal také šťastie ako exulant Š. Pilárik. Krmanovým trestom za zotrvávanie pri evanjelickej viere bolo deväťročné väzenie, kde aj zomrel. Je zjavné, že medzi kontemplatívnymi a artikulárnymi vzormi sebazobrazenia musíme rátať aj s vplyvom Pilárikovej autobiografie. Spôsob, akým ich využil, jasne ukazuje prípad Pilárikovej Biblie, ktorá zostala v ohni celkom neporušená: pomocou pridaného biblického exemplu sa stáva Pilárikov pracovný život dôveryhodnejším a dostáva sa do pozície príkladu. Takýmto spôsobom, pripomenutím martýrskych epizód zo svojho života, znova odkazuje na biblický text a poukazuje na večnú platnosť biblických ponaučení.

8 Dokumenty uhorského pôvodu vytlačené po roku 1670 zatiaľ identifikujú čísla položiek starej maďarskej bibliografie *Régi magyar könyvtár* (Szabó – Hellebrant 1879-1898, číslo 2224).

- BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea, ed., 2010. *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV.
- PILÁRIK, Štefan, 1666. *Sors Pilarikiana: Los Pilárika Štěpána*. [Žilina].
- PILÁRIK, Štefan, [1666] 1958. *Sors Pilarikiana*. In PILÁRIK, Štefan, 1958. *Výber z diela*. Zostavil Jozef Minárik. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 125-170.
- PILÁRIK, Štefan, 1678. *Currus Jehovae mirabilis, das ist, Ein wunderbahrer Wagen des Allerhöchsten*. Wittenberg.
- PILÁRIK, Štefan, [1678], 1958. *Currus Jehovae mirabilis*. In PILÁRIK, Štefan, 1958. *Výber z diela*. Zostavil Jozef Minárik. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 177-276.
- PILÁRIK, Štefan, 1684. *Turcico-Tartarica crudelitas, das ist, Derer Türcken und Tartarn Grausamkeit*. Budissin.
- PILÁRIK, Štefan, [1684] 1958. *Turcico-Tartarica crudelitas*. In PILÁRIK, Štefan, 1958. *Výber z diela*. Zostavil Jozef Minárik. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 279-316.

Literatúra

- HARGITTAY, Emil, 1998. A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben. In JAN-KOVICS, József – MONOK, István – NYERGES, Judit – SÁRKÓZY, Péter, ed. *A magyar művelődés és a kereszténység (La civiltà ungherese e il cristianesimo): A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai (Róma – Nápoly, 1996. szeptember 9 – 14.)*. Budapest – Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt., s. 731-742.
- HARGITTAY, Emil, 2001. *Gloria, fama, literatura: Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tíkrökben*. Budapest: Universitas Könyvkiadó. Historia litteraria 10.
- HELTAI, János, 2008. *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601 – 1655)*. Res libraria 2. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Universitas Kiadó.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 1998. *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest: Universitas Könyvkiadó. Historia litteraria 5.
- KOWALSKÁ, Eva, 2014. *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách: Sociálny, kultúrny a politický rozmer profesionálneho exilu z Uhorska v 17. storočí*. Bratislava: Veda.
- MÁRTIS, Zsombor, 2014. *Protestáns mitizáció Czeglédi István Barátsági dorgálás című művében*. In KÁDÁR, Zsófia – KÖKÉNYESI, Zsolt – MITROPULOS, Anna Diána, ed. *KoraújkorÁSZ: Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. KoraújkorÁSZ tanulmánykötet 1. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, s. 89-105.
- PAPP, Ingrid, 2017. *Lutheránusok rabszija: Az üldöztetés és a fogság irodalmi ábrázolása Piláriktól Krmannig*. In FAJT, Anita – SZILÁGYI, Emőke Rita – TÓTH, Zsombor, ed. *Börtön, exilium és szenvedés: Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*. Budapest: reciti, s. 77-86.
- PAPP, Ingrid, 2018a. *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*. Budapest: Universitas Könyvkiadó. Historia litteraria 34.
- PAPP, Ingrid, 2018b. *Lutheránus prédikátorok és a sérthetetlen szent könyv*. In SZÁRAZ, Orsolya – FAZAKAS, Gergely Tamás – IMRE, Mihály, ed. *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16. – 18. században*. Loci memoriae hungaricae 7. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, s. 90-99.
- RÉGI magyarországi nyomtatványok III, 1636 – 1655, 2000. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- RÉGI magyarországi nyomtatványok IV, 1656 – 1670, 2012. Budapest: Akadémiai Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár.
- STROMP, László, 1894. II. Pilárik István élete. *Protestáns Szemle*, roč. 6, s. 622-645, 692-708.
- SZABÓ, Károly – HELLEBRANT, Árpád, 1879-1898. *Régi magyar könyvtár I – III*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita, 2005. *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha: Kalich.
- ZOVÁNYI, Jenő, 1903. *Valami a Pilarikok családjáról és irodalmi működéséről*. *Protestáns Szemle*, roč. 15, s. 271-276.

Dr. Ingrid Papp
Research Centre for the Humanities
Institute for Literary Studies of
Hungarian Academy of Sciences
Ménesi út 11-13
1118 Budapest
Hungary
E-mail: papp.ingrid@abtk.hu